

سورة الاحقاف

وزارت علوم تحقیقات و فناوری

دانشگاه علم و فرهنگ

دانشکده هنر

پایان نامه کارشناسی ارشد رشته پژوهش هنر

تلفیق‌گرایی در پیکره‌نگاری درباری در دوره فتحعلی‌شاه

(۱۲۵۰-۱۲۱۲ق/۱۲۱۳-۱۱۷۶ش/۱۸۳۴-۱۷۹۷م)

نگارنده:

وجیهه زمانی درکانی

استاد راهنما:

دکتر عبدالحمید کشمیرشکن

استاد مشاور:

دکتر بهنام جلالی جعفری

شهریور ماه ۱۳۹۰

چکیده :

پیکره نگاری درباری آخرین سبک شاخص ایرانی است که از دوره افشار و زند آغاز شد، در دوره فتحعلی شاه به اوج کمال خود رسید و پس از فتحعلی شاه رو به زوال گذاشت. این سبک تلفیقی بود از سنتهای تصویری ایرانی و سنتهای تصویری اروپایی که با یکدیگر ترکیب و تلفیق شده بود. هنرمند ایرانی با توجه به سلیقه حامیان خویش که اصلی ترین آنها شاه بود و در جهت برآوردن خواسته های آنان دست به تلفیق این عناصر با یکدیگر زد. اولین تغییر در نقاشی این دوره، مستقل شدن نقاشی از ادبیات بود. نقاشی از حیطه کتابت خارج شد و بر روی پرده های بزرگ اندازه و گاهی به صورت دیوارنگاره برای تزیین بناها به کار برده شد. این استقلال به تنوع موضوعات منجر شد. نگاه جنسیتی و شهوانی به زن و یا استفاده از موضوعات غربی نظیر مریم مقدس و کودک در نقاشی های این دوره دیده می شود. در نقاشی این دوره شاهد تغییر در ترکیب بندی هستیم. فضای چند ساحتی نقاشی ایرانی به فضای تک ساحتی تبدیل می شود. در نقاشی های این دوره شاهد یک نقطه مرکزی هستیم که در اکثر موارد شاه است. تقارن عمودی که از شاخصه های ترکیب بندی ایرانی است در این آثار هم به چشم می خورد. تزیین که عنصر بارز نقاشی ایرانی است در این آثار به وفور دیده می شود. تکنیک این آثار نیز دگرگون می شود. تکنیک نقاشی ایرانی مناسب اندازه های بزرگ نبود بنابراین رنگ روغن جای آبرنگ را می گیرد. نقاش این دوره به جای استفاده از سطح متنوعی از رنگها استفاده از عمق رنگی یکنواخت را ترجیح می دهد. با تمام این تغییرات در نگاه اول نمی توان گفت که این نقاشی ها تقلیدی از نقاشی های غربی هستند بلکه عناصر غربی را در خود حل کرده و هویت ایرانی بخشیده اند. نقاشی ایرانی چنان این عناصر اروپایی را با عناصر ایرانی در هم می آمیزد که قابل تفکیک نیست.

کلمات کلیدی : پیکره نگاری درباری، تلفیق گرایی، نقاشی قاجار، دوره فتحعلی شاه، نقاشی ایرانی.

فهرست مطالب

فصل اول : کلیات	۱
۱-۱- طرح مساله.....	۲
۲-۱- ضرورت انجام تحقیق.....	۵
۳-۱- فرضیه ها یا سوالات	۶
۴-۱- هدفها	۶
فصل دوم : زمینه های تاریخی شکل گیری پیکره نگاری درباری	۸
۱-۲- تحولات تاریخی و هنری دوره زند و افشار.....	۹
۲-۲- تحولات تاریخی هنری دوره قاجار.....	۳۰
فصل سوم : زمینه های سیاسی- اجتماعی و فرهنگی شکل گیری تلفیق گرایي در پیکره نگاری درباری.....	۵۶
۱-۳- چگونگی ورود هنر اروپای غربی به ایران.....	۵۷
۲-۳- چگونگی فرایند ترجمه هنر اروپایی توسط هنرمند عصر قاجار.....	۷۳
۳-۳- تلفیق عناصر هنری غربی با عناصر هنری ایرانی.....	۸۶
فصل چهارم : خصوصیات تلفیق گرایي پیکره نگاری درباری.....	۹۵
۱-۴- عناصر اصلی در تلفیق گرایي پیکره نگاری درباری	۹۶
۱-۱-۴- تلفیق ترکیب بندی دو بعدی و سه بعدی در پیکره نگاری درباری	۹۶
۲-۱-۴- تلفیق رنگهای سنتی و مدرن در پیکره نگاری درباری.....	۱۰۶
۳-۱-۴- تلفیق نقوش تزئینی ایرانی و نقوش تزئینی اروپایی به کار رفته در پیکره نگاری درباری.....	۱۱۱
۲-۴- موضوعات به کار رفته در تلفیق گرایي پیکره نگاری درباری	۱۱۲

۱۱۲.....	۱-۲-۴- مضماین حماسی و سیاسی
۱۱۳.....	۲-۲-۴- مضماین احساسی و شهوانی
۱۱۹.....	۳-۲-۴- مضماین مذهبی
۱۲۱.....	۴-۲-۴- مضماین ادبی
۱۲۵.....	فصل پنجم : نتیجه گیری
۱۲۹.....	فهرست منابع
۱۳۱.....	فهرست منابع تصاویر

فهرست تصاویر

- فصل دوم.....
- تصویر ۱-۲- تصویر در یک مرقع (مرقوم علی قلی جبادار)، شاه سلیمان درباریان و نوازندگان،
محتملا اصفهان، حدود ۱۰۷۵ ه.ق..... ۱۲
- تصویر ۲-۲- زنی ایستاده کنار حوض، امضا شده توسط علیقلی جبه دار، اصفهان، حدود ۷۰-۱۰۶۰ ه.
۶۰-۱۶۵۰ م، آبرنگ مات بر روی کاغذ، تصویر ۲۰.۵×۳۲ سانتیمتر، ورق کاغذ ۴۴.۴×۵۴.۶ سانتیمتر،
انستیتو اسمیتسونیان..... ۱۳
- تصویر ۳-۲- نادرشاه در حال باز پس دادن تاج محمد شاه گورکانی پادشاه هند؛ مربوط به دوره زند
احتمالا محمد رضا هندی، اصفهان، حدود ۱۷۴۰ ه.م، رنگ روغن روی بوم، ۱۶۲.۷×۱۰۲ سانتیمتر،
موزه ویکتوریا و آلبرت، لندن..... ۱۴
- تصویر ۴-۲- نادرشاه، احتمالا محمد رضا هندی، اصفهان، حدود ۱۷۴۰ ه.م، رنگ روغن روی بوم،
۱۶۲.۷×۱۰۲ سانتیمتر، موزه ویکتوریا و آلبرت، لندن..... ۱۶
- تصویر ۵-۲- دیوارنگاره جنگ کرنال، کاخ چهلستون اصفهان، احتمالا کار آقا صادق؛ ۱۲۶۳ ه.ق/۱۲۲۶
ه. ش/ ۱۷۴۶-۷ م..... ۱۷
- تصویر ۶-۲- دیوارنگاره جنگ چالداران، کاخ چهلستون اصفهان، احتمالا کار آقا صادق؛
۱۲۶۳ ه.ق/۱۲۲۶ ه. ش/ ۱۷۴۶-۷ م..... ۱۷
- تصویر ۷-۲- جعبه جواهرات همراه با تصویر دوشیزگان در ایوان، منسوب به محمد زمان، اصفهان
۱۱۲۶ ه.ق/۱۷۱۴ م، مقوا یا چوب، آبرنگ و طلا با روکش لاک، ۲۲.۲×۳۲.۳×۱۴.۶ سانتیمتر، موزه
ویکتوریا و آلبرت، لندن ۱۸۷۶..... ۱۸
- تصویر ۸-۲- تصویر از نسخه جهانگشای نادری (منسوب به محمد علی بیگ نقاشباشی): جنگ نادر
با افغانها، حدود ۱۱۷۰ ه.ق..... ۱۹

- تصویر ۹-۲- نقوش گل و مرغ در مسجد جامع عتیق شیراز مربوط به دوره زند..... ۲۰
- تصویر ۱۰-۲- نقش های گل و مرغ مسجد وکیل..... ۲۰
- تصویر ۱۱-۲- گچ بری های حمام وکیل شیراز..... ۲۱
- تصویر ۱۲-۲- گچ بری های مسجد وکیل شیراز..... ۲۱
- تصویر ۱۳-۲- جلد کتاب لاکی، دوره زند، ۱۱۶۸ هـ / ۱۷۵۴ م..... ۲۱
- تصویر ۱۴-۲- جعبه آینه با نقش گل و مرغ، علی اشرف، ۱۱۶۵ هـ / ۱۷۵۱ م. موزه برکلی..... ۲۴
- تصویر ۱۵-۲- جعبه آینه لاکی، سبک علی اشرف، اواسط قرن ۱۸ میلادی..... ۲۵
- تصویر ۱۶-۲- قلمدان لاکی، آقا صادق، اواخر قرن ۱۸ میلادی..... ۲۵
- تصویر ۱۷-۲- ابراهیم خلیل و قربانی اسماعیل، منسوب به آقا صادق، تکیه هفت تنان، دوره کریم خان زند، شیراز..... ۲۶
- تصویر ۱۸-۲- موسی و شبان گوسفندان، منسوب به آقا صادق، تکیه هفت تنان، دوره کریم خان زند، شیراز..... ۲۷
- تصویر ۱۹-۲- کریم خان زند و خویشاوندانش، منسوب به آقا صادق، روغن روی بوم، شیراز ۱۱۹۳ هـ / ۱۷۷۹ م، ۲۷۶.۸ × ۱۲۹.۵ سانتیمتر، مجموعه خصوصی..... ۲۹
- تصویر ۲۰-۲- تصویر شاهزاده زند؛ ۱۰۸۲ ش / ۱۱۱۵ ق / ۴-۱۷۰۳ م..... ۳۰
- تصویر ۲۱-۲- نقش برجسته فتحعلیشاه، چشمه علی، شهر ری، دوره فتحعلیشاه قاجار..... ۳۷
- تصویر ۲۲-۲- نقش برجسته برتخت نشستن محمد علی میرزا قاجار، طاق بستان، کرمانشاه، دوره فتحعلیشاه قاجار..... ۳۸
- تصویر ۲۳-۲- فتحعلیشاه نشسته؛ منسوب به میرزا بابا و یک نقاش گمنام؛ تهران؛ در حدود ۱۲۱۲ هـ ق / ۱۷۹۸ م؛ رنگ روغن روی بوم؛ اندازه ۱۰۴.۱ × ۱۷۲.۷ سانتیمتر؛ مجموعه خصوصی..... ۳۹
- تصویر ۲۴-۲- فتحعلیشاه با شال و کلاه و جقه؛ میرزا بابا؛ تهران؛ ۱۲۱۳ هـ ق / ۹۹-۱۷۹۸؛ رنگ روغن روی بوم؛ اندازه ۱۰۷ × ۱۸۷ سانتیمتر؛ مجموعه های اورینتال و ایندیانا آفیس، لندن..... ۴۰

- تصویر ۲۵-۲- دختران حرمسرا؛ منسوب به میرزا بابا؛ تهران؛ حدود ۲۹-۱۲۱۶ هـ ق / ۱۱-۱۸۱۴ م؛ رنگ روغن روی بوم؛ اندازه ۱۰۶×۱۶۴.۲ سانتیمتر؛ مجموعه جامعه سلطنتی آسیا؛ لندن ۴۳
- تصویر ۲۶-۲- فتحعلیشاه نشسته بر تخت پادشاهی؛ منسوب به مهر علی؛ رنگ روغن روی بوم؛ تهران حدود ۱۲۲۴-۱۲۱۴ هـ ق / ۱۸۰۶-۱۸۰۰ م؛ اندازه ۱۳۱×۲۲۷.۵ سانتیمتر؛ موزه لوور؛ پاریس ۴۶
- تصویر ۲۷-۲- فتحعلیشاه ملبس به زره؛ مهر علی؛ تهران؛ ۱۲۳۰ هـ ق / ۱۵-۱۸۱۴ م؛ رنگ روغن روی بوم؛ اندازه ۱۰۳×۲۲۴ سانتیمتر؛ از مجموعه گالری آرتور سکلر ۴۷
- تصویر ۲۸-۲- سلام نوروزی فتحعلیشاه؛ رونگاشت از کار عبدالله خان؛ هنرمند ناشناس؛ تهران؛ حدود ۱۲۳۰ هـ ق / ۱۸۱۵ م؛ آبرنگ مات و طلا روی کاغذ؛ اندازه قاب مرکزی ۵۲×۶۰ سانتیمتر و قاب های کناری ۱۳۵×۳۳ سانتیمتر؛ از مجموعه گالری آرتور سکلر ۴۸
- تصویر ۲۹-۲- بخش مرکزی سلام نوروزی فتحعلیشاه؛ کاخ نگارستان؛ نسخه چاپی؛ اوایل قرن ۱۴ هـ ق / اواسط قرن ۱۳ هـ ش / اواخر قرن ۱۹ م؛ موزه هنر بروکلین؛ نیویورک ۴۹
- تصویر ۳۰-۲- دو نقاشی زن رقصنده؛ منسوب به احمد؛ تهران؛ دهه دوم یا سوم قرن نوزدهم؛ اندازه ۸۰.۴×۱۵۱.۵ سانتیمتر؛ موزه ویکتوریا و آلبرت؛ لندن ۵۰
- تصویر ۳۱-۲- شاهزاده یحیی؛ منسوب به محمد حسن؛ ایران؛ در حدود ۱۲۴۵ هـ ق / ۱۸۳۰ م؛ رنگ روغن روی بوم؛ اندازه ۸۹.۹×۱۷۰.۲ سانتیمتر؛ موزه بروکلین؛ نیویورک ۵۱
- تصویر ۳۲-۲- کاسه، بشقاب و قاشق پوشیده شده با اشکال فرازمینی؛ امضا شده توسط محمد باقر؛ طلا با لعاب مینایی؛ مجموعه خصوصی ۵۴
- تصویر ۳۳-۲- ظرف با نشان سلطنتی شیر و خورشید ایران؛ امضا شده توسط محمد جعفر؛ تهران؛ ۱۲۳۳ هـ ق / ۱۸-۱۸۱۷ م؛ طلا با لعاب مینایی؛ موزه ویکتوریا و آلبرت؛ لندن ۵۵
- **فصل سوم**
- تصویر ۱-۳- مجلس پذیرایی شاه طهماسب اول از همایون پادشاه هندوستان، کاخ چهلستون اصفهان، دوره صفوی ۵۸

- تصویر ۲-۳- بخشی از نگاره مجلس پذیرایی شاه عباس دوم از ندر محمد خان پادشاه ترکستان، کاخ چهلستون اصفهان، دوره صفوی..... ۵۸
- تصویر ۳-۳- بهشت، آسمان، دوزخ؛ بخشی از دیوارنگاره های کلیسان وانک در جلفای اصفهان..... ۶۰
- تصویر ۴-۳- بخشی از دیوارنگاره کلیسان وانک در جلفای اصفهان..... ۶۱
- تصویر ۵-۳- دیوارنگاره کاخ چهلستون، دوره صفوی..... ۶۲
- تصویر ۶-۳- دیوارنگاره کاخ چهلستون، دوره صفوی..... ۶۳
- تصویر ۷-۳- تصویر بخشی از ورودی بازار قیصریه اصفهان در میدان نقش جهان، دوره صفوی..... ۶۳
- تصویر ۸-۳- جلوگیری از ذبح اسماعیل، اثر محمد زمان، قرن دوازدهم ه.ق..... ۶۶
- تصویر ۹-۳- ونوس و آمور، اثر محمد زمان، ۱۰۸۸ ه.ق/۱۶۷۸م..... ۶۷
- تصویر ۱۰-۳- دیدار خویشاوندان از مجنون، اثر محمد زمان، ۱۰۸۵ ه.ق/۱۶۷۵م..... ۶۸
- تصویر ۱۱-۳- شاه سلطان حسین هدایای عید نوروز را تقسیم می کند، مرقوم محمد علی بن محمد زمان، اصفهان، ۱۱۳۴ ه.ق/۱۷۲۲م..... ۶۹
- تصویر ۱۲-۳- نگاره ای از نسخه تهماسبی (کار آقامیرک)، مجنون در بیابان، تبریز، ۶۹۴-۹۵۰ ه.ق..... ۷۰
- تصویر ۱۳-۳- فتحعلیشاه ایستاده با عصای سلطنتی؛ مهرعلی؛ ۱۲۲۴/ه.۱۸۰۹م؛ رنگ روغن روی بوم؛ اندازه: ۲۵۳×۱۲۴ سانتیمتر؛ موزه آرمیتاژ؛ سن پترزبورگ..... ۷۹
- تصویر ۱۴-۳- ناپلئون در ردای امپراطوری اثر ژاک لویی داوید؛ ۱۸۰۶..... ۸۰
- تصویر ۱۵-۳- ناپلئون در ردای امپراطوری اثر فرانسوا ژرار؛ ۱۸۰۸م..... ۸۱
- تصویر ۱۶-۳- ناپلئون در ردای امپراطوری اثر رابر لفور؛ ۱۸۰۸م..... ۸۲
- تصویر ۱۷-۳- قسمتی از تابلو «رستم خان زند»؛ امضا شده توسط محمد صادق (با صادق الوعد)؛ شیراز؛ حدود ۱۱۵۸ش/۱۱۹۳ق/۱۷۷۹م؛ رنگ روغن روی بوم؛ ۱۴۷.۳×۸۸.۹؛ مجموعه آقای اسکندر آریه..... ۸۳

- تصویر ۱۸-۳- زن رقصنده با قاشقک؛ هنرمند ناشناس؛ ایران؛ ۰۴-۱۷۹ش/۴۰-۱۲۱۵ق/۲۵-۱۸۰۰م؛
 رنگ روغن روی بوم؛ ۱۵۸×۹۰ سانتیمتر؛ موزه آرمیتاژ؛ سن پترزبورگ..... ۸۴
- تصویر ۱۹-۳- در آغوش معشوق؛ منسوب به محمد صادق؛ شیراز؛ حدود ۵۹-۱۱۴۹ش/ ۹۴-
 ۱۱۸۴ق/۸۰-۱۷۷۰ م؛ رنگ روغن روی بوم؛ ۱۴۹.۸×۹۶.۵ سانتیمتر؛ کلکسیون آقای اسکندر آریه
 ۸۵
- تصویر ۲۰-۳- مواجه فرود با پهلوانان ایران؛ منسوب به قدیمی، شاهنامه شاه طهماسبی؛ نیمه اول سده
 دهم هـ.ق. تبریز، موزه هنرهای معاصر تهران ۸۹
- فصل چهارم**
- تصویر ۱-۴- تولد زال؛ منسوب به میر مصور؛ شاهنامه تهماسبی؛ نیمه اول قرن ۱۶؛ موزه هنرهای
 معاصر تهران ۹۹
- تصویر ۲-۴- دیوارنگاره کاخ سلیمانیه کرج؛ ۲۷-۱۲۲۵ ه.ق/۹۱-۱۱۸۹ ه.ش/۱۲-۱۸۱۰ م..... ۱۰۰
- تصویر ۳-۴- دیوارنگاره کاخ سلیمانیه کرج؛ ۲۷-۱۲۲۵ ه.ق/۹۱-۱۱۸۹ ه.ش/۱۲-۱۸۱۰ م..... ۱۰۰
- تصویر ۴-۴- زن رقصنده بر روی چاقو؛ ۱۲۱۹ش/ ۱۲۵۶ق/۱۸۴۰ م..... ۱۰۱
- تصویر ۵-۴- شاهزاده و ملازم؛ اواخر قرن ۱۸ م..... ۱۰۴
- تصویر ۶-۴- پادشاه نشسته در بهار خواب؛ دوره فتحعلیشاه؛ هنرمند ناشناس ۱۰۵
- تصویر ۷-۴- پادشاه نشسته در بهار خواب؛ دوره فتحعلیشاه؛ هنرمند ناشناس ۱۰۵
- تصویر ۸-۴- اشیای بیجان؛ میرزا بابا؛ ۱۷۲-۳ش/ ۸-۱۲۰۷ق/ ۴-۱۷۹۳ م..... ۱۰۶
- تصویر ۹-۴- جدول رنگی مربوط به تصویر شماره ۱-۴ ۱۰۹
- تصویر ۱۰-۴ - جدول رنگی مربوط به تصویر ۳-۴ ۱۱۰
- تصویر ۱۱-۴- نبرد شاهزاده عباس میرزا با سربازان روس؛ نقاش ناشناس؛ ایران حدود ۵-
 ۱۱۹۴ش/ ۱-۱۲۳۰ق/ ۱۶-۱۸۱۵م؛ اندازه ۳۹۵×۲۳۰ سانتیمتر؛ موزه آرمیتاژ؛ سن پترزبورگ... ۱۱۴

- تصویر ۱۲-۴- خانواده؛ هنرمند ناشناس؛ ایران، حدود ۱۱۸۹ش / ۱۲۲۵ق / ۱۸۱۰م؛ رنگ روغن روی بوم؛ اندازه ۱۵.۴۹×۱۰.۱۶ سانتیمتر؛ کتابخانه بودلین؛ اکسفورد..... ۱۱۷
- تصویر ۱۳-۴- بانوی مست؛ میرزاابا؛ احتمالا تهران؛ ۱۱۷۹ش / ۱۲۱۵ق / ۱۸۰۰-۰۱م؛ رنگ روغن و ورق فلزی بر روی بوم؛ اندازه ۱۴۶×۹۴ سانتیمتر؛ مجموعه آقای اسکندر آریه..... ۱۱۸
- تصویر ۱۴-۴- یوسف و پدرش یعقوب؛ ۶۵-۱۲۵۰ه.ق / ۲۷-۱۲۱۳ه.ش / ۴۹-۱۸۳۵م..... ۱۲۰
- تصویر ۱۵-۴- خدمتکاران زلیخا مغلوب زیبایی یوسف می شوند؛ ۶۵-۱۲۵۰ه.ق / ۲۷-۱۲۱۳ه.ش / ۴۹-۱۸۳۵م..... ۱۲۱
- تصویر ۱۶-۴- طبیعت بیجان در کنار کاخ باغ با پرند و خرگوش؛ هنرمند ناشناس؛ ؛ ایران؛ اواسط قرن ۱۹ م؛ رنگ روغن روی بوم؛ ۱۵۲.۵×۱۳۵ سانتیمتر؛ مجموعه هاشم خسروانی قاجار..... ۱۲۳
- تصویر ۱۷-۴- طبیعت بیجان در کنار کاخ باغ با گربه؛ هنرمند ناشناس؛ ایران؛ اواسط قرن ۱۹ م؛ رنگ روغن روی بوم؛ ۱۵۲.۵×۱۳۵ سانتیمتر؛ مجموعه هاشم خسروانی قاجار..... ۱۲۴

فصل اول :

کلیات

۱-۱- طرح مساله

دوران قاجار آخرین بارقه های هنر سنتی ایرانی را با خود دارد قبل از اینکه کاملا در سنتهای هنری غرب حل شود. عمر نقاشی قاجار در حدود ۱۵۰ سال است یعنی برابر با مدت سلطنت قاجاریه (۱۳۴۴-۱۱۹۵ق/۱۳۰۴-۱۱۶۱ش/۱۹۲۵-۱۷۸۲م) اما نه هم زمان با دوران پادشاهی قاجار. آنچه به نقاشی قاجار معروف است در واقع نه با شروع سلطنت آغا محمدخان در سال ۱۱۹۵ق. بلکه با آغاز پادشاهی کریم خان زند شروع می شود و حدود چهل سال هم پیش از به پایان رسیدن حکومت این سلسله عمرش به انتها می رسد. دوره ی قاجار را می توان آغاز مشخص تحول در فرهنگ ایرانی و نقاشی ایرانی به سمت تاثیر پذیری از اروپا دانست. آنچه خصوصیت نقاشی ایرانی به شمار می رفت برای مثال فقدان کامل مناظر و مرایا، ابعاد غیر واقعی، تکرار اشکال آشنا و سیر در عوالمی غیر دنیایی و تمثیلی، در دوره قاجار کم کم با عناصر هنر اروپایی در هم آمیخت. هنر ایران در تمامی دوران تاریخ خویش کوشیده بود تا در مواجهه با سنتهای هنری بیگانه، آنها را به فرهنگ خویش ترجمه کرده و از آنها در جهت اعتلا بخشیدن به سنتهای هنری خویش استفاده نماید. آخرین سبک خصلتا ایرانی که واجد این ویژگی است و از دستاوردهای هنری این دوره است سبک پیکره نگاری درباری است که در دوره فتحعلی شاه قاجار (۱۲۵۰-۱۲۱۲ق/۱۲۱۳-۱۱۷۶ش/۱۸۳۴-۱۷۹۷م) دومین شاه قاجار شکل گرفت. پیکره نگاری درباری در این دوره سعی در ایجاد سازگاری بین فضای دو بعدی نقاشی ایرانی و فضای سه بعدی نقاشی غربی دارد. این سبک نمود بارزی از تلفیق گرایی در سنت هنر ایرانی است. در واقع آنچه به هنر پیکره نگاری درباری منتهی می شود ترجمه ای است از آنچه نقاشان و هنرمندان این

دوره از سنت و فرهنگ هنری غرب به زبان فرهنگ و سنت هنری ایران انجام داده‌اند که در انتها به تلفیق‌گرایی در تمامی عناصر به چشم می‌خورد: تلفیق عناصر تصویری، تلفیق از لحاظ مسائل فنی و تلفیق اسلوب اروپایی و عناصر سنتی، ارائه جدید از موضوعات قدیم و استفاده از موضوعات جدید، کاربرست ساختار ویژه (عناصر عمودی، افقی و منحنی). ویژگی‌هایی نظیر لطافت قلم مو، تنظیم و تناسب و ترکیب رنگها، طراحی متعادل خطوط و منحنی‌ها، کاربرد استادانه رنگهای گرم نظیر سبز و قرمز و قهوه‌ای و سیاه و طلایی و شمایل‌نگاری و چهره‌سازی استادانه سهل و ممتنع، ترکیب بندیهای متقارن و ایستا، سایه پردازی‌های مختصر چهره و جامه، تلفیق نقشمایه‌های تزئینی و تصویری در این دوره به چشم می‌خورد.

در واقع هنر پیکره‌نگاری درباری که متعلق به دوران فتحعلی‌شاه قاجار است، نوعی ترجمه هنر اروپایی به هنر ایرانی است. استفاده از پرسپکتیو، سایه پردازی، تلفیق نقشمایه‌های تصویری و تزئینی ایرانی و غربی همگی حاصل این ترجمه است که در نهایت این عناصر را تلفیق^۱ و یک سبک جدید ایجاد کرده است. تلفیق‌گرایی در لغت به معنی آنچه در این تحقیق به آن پرداخته‌ایم چگونگی این ترجمه توسط هنرمند ایرانی در دوره قاجار است. مواجهه هنرمند ایرانی با هنر غرب و ترجمه آن به هنر ایرانی منجر به شکل‌گیری دیدگاه تلفیق‌گرایی در هنر ایران شد که از خصوصیات آن می‌توان به تلفیق فضای سه‌بعدی و دوبعدی، استفاده از عناصر تزئینی به جای باغ ایرانی، وارد شدن موضوعات جدید، استفاده از تکنیک‌های تازه نام برد. در این تحقیق سعی شده چگونگی دستیابی به این دیدگاه (تلفیق‌گرایی) از زمان ورود هنر غربی به ایران و مسائل مربوط به آن را بررسی کنیم.

این روند تاثیرپذیری از اروپا از دوران قبل از قاجار شروع شد. این تاثیرپذیری که نقطه آغازین آن در دوره صفویه بود، در دوره افشار و زند به حیات خویش ادامه داد ولی در این دوران بیشتر تاثیر پذیری

۱- تلفیق کردن در لغتنامه دهخدا به معای دو درز یا دو سخن را به هم آوردن معنی شده است و گرایایی نیز به معنای گراییدن به کار رفته است در نتیجه تلفیق‌گرایی به معنای گرایش به دو چیز مختلف را با هم آوردن معنی می‌دهد، که در پیکره‌نگاری درباری با هم آوردن سنتهای تصویری غربی و سنتهای تصویر ایرانی به طور همزمان است.

بود تا تلفیق. با بر تخت نشستن آغا محمدخان قاجار نقاشان به مقرر فرمانروایی این پادشاهی یعنی تهران آمدند هر چند دربار تنها حامی هنرمندان به شمار نمی‌رفت، هنوز هم از قدرت خاصی در عرصه هنر برخوردار بود. در این دوره تاثیرات هنری اروپایی بر نقاشی ایرانی شدت بیشتری یافت با این تفاوت که شالوده ایرانی خویش را حفظ کرد.

تاثیرات نقاشی اروپایی بر نقاشی ایرانی در تمامی جنبه‌ها بود. از جمله به تاثیرات تکنیکی می‌توان اشاره کرد، چرا که تکنیکی که برای نقاشی‌های کوچک اندازه و مرقعات به کار برده می‌شد مناسب برای نقاشی‌های دیواری و بزرگ اندازه دلخواه شاهان قاجار نبود، نقاشی‌های لاکه و آبرنگ تبدیل شدند به نقاشی‌های رنگ‌روغنی بر پرده‌های بزرگ. استفاده از پرسپکتیو که تا قبل از این در نقاشی ایرانی مرسوم نبود در مناظر پس‌زمینه به کار برده شد. نقوش تزئینی روی البسه، پرده‌ها، قالی‌ها و بالشت‌ها و بقیه عناصر صحنه جای باغ ایرانی پر نقش و نگار را گرفت. از دیگر تاثیرات شناخته شدن نقاشی به عنوان هنری مستقل بود، در این دوره نقاشی دیگر به ادبیات وابسته نبود و زندگی مستقل از ادبیات داشت. موضوعات نیز در این دوره دچار تغییر و تحول شدند. موضوعاتی در این دوره نقاشی به تصویر کشیده می‌شد که تا پیش از این سابقه نداشت. بیشتر موضوعات این دوره چهره درباریان به ویژه فتح‌علی‌شاه قاجار بود. پرده‌هایی از تصویر پادشاه که با شوکت و صلابت و زیبایی هر چه تمام توسط نقاشان به نام آن دوران نقاشی شده بودند و به منظور پیش کردن به امرای خود به سفرای کشورهای اروپایی تقدیم می‌شدند. در این دوره برای اولین بار شاهان قاجار از نقاشی برای تثبیت قدرت خود در قلمرو فرمانروایی خویش استفاده کرده و از آن به عنوان یک ابزار تبلیغاتی سود بردند. در این دوره الگوهای سنتی نقاشی ایرانی با الگوهای نقاشی غربی تلفیق شد و آخرین سبک به طور مشخص ایرانی در نقاشی را به وجود آورد. بعد از این دوران از دوران ناصرالدین شاه به بعد نقاشی ایرانی به کلی در نقاشی غربی حل شد.

از فرضیاتی که در این مورد مطرح می‌شود می‌توان به تاثیرگذاری سلیقه حامیان و سفارش‌دهندگان بر هنر این دوره اشاره کرد. هنرمندان این عصر برای برآورده کردن خواست درباریان که شامل شاه و

شاهزادگان و عناصر وابسته درباری بودند دست به تلفیق این عناصر زدند. روابط گسترده ایران و اروپا در این دوران تاریخی به دلیل موقعیت حساس ایران و همسایگی آن با هندوستان و روسیه و امپراتوری عثمانی باعث شد که به عنوان چهارراهی باشد برای رسیدن به هندوستان که مستعمره اصلی انگلستان به شمار می‌رفت و در حال رقابت با روسیه و فرانسه بود. همین حضور مداوم سفرای غربی باعث وارد شدن آثار هنری غربی و به تبع آن تاثیرپذیری هنرمندان ایرانی از تکنیک‌ها، موضوعات، مواد، اصول و سبک‌های به کار رفته در این آثار می‌شد.

۱-۲- ضرورت انجام تحقیق

تحقیقات زیادی در مورد هنر قاجار انجام شده و به مسائل و جنبه‌های مختلف آن پرداخته شده است. مسائلی که جنبه‌های سیاسی، اجتماعی و فرهنگی آن دوران را مورد بررسی قرار می‌دهد. از این تحقیقات می‌توان از کتاب *Royal Persian Paintings* نام برد که جنبه‌های مختلف هنر قاجار و تغییرات آن نسبت به دوره‌های قبل مورد تحقیق و بررسی قرار گرفته است. در مقاله‌ای با عنوان «تصویر قدرت و قدرت تصویر» در این کتاب از لیلا دیبا به استفاده شاهان قاجار از نقاشی برای تثبیت قدرت خود در قلمرو حکومتی اشاره شده است. در مقاله دیگری از مریم اختیار به تغییر فضای آموزشی از کارگاه و بازار به مدرسه هنری پرداخته شده است و در مقاله دیگری از خانم افسانه نجم-آبادی به مطالعه جنسیتی در هنر قاجار پرداخته شده است. آیدین آغداشلو نیز در کتاب خود با نام از خوشی‌ها و حسرت‌ها به بررسی و تحلیل آخرین سبک هنری شاخص ایرانی (پیکره‌نگاری درباری) که در دوران سلطنت فتحعلی‌شاه رواج داشت پرداخته است.

در این تحقیق سعی بر آن شده است تا با مقایسه میان عناصر گوناگون نقاشی کهن ایران و نقاشی این دوره به چگونگی تلفیق عناصر غربی با سنت‌های تصویری ایرانی پرداخته شود. چگونگی تغییر ترکیب بندی‌ها و تبدیل فضای چند ساحتی به فضای تک ساحتی؛ تقلیل یافتن شخصیت‌های تصویر

به تعداد اندک؛ استفاده از یک رنگ مسلط در تابلو که در بیشتر نقاشی های قاجار طیف رنگی قرمز به چشم می خورد؛ استفاده از نقش و الگوهای زینتی در عناصر صحنه مانند لباس، فرش، گلدان، پرده، که همگی رنگ و بوی غربی دارند به جای باغ ایرانی؛ سایه پردازی اندک که تا قبل از این دوران مرسوم نبود؛ تغییر در مضامین و استفاده از مضامین غربی و همچنین مضامین شهوانی و ... از جمله مواردی است که سعی شده در این تحقیق به آن پرداخته شود. در این تحقیق آثار از جنبه های بصری نقاشی مورد بررسی قرار گرفته اند.

۱-۳- فرضیه ها یا سوالات

از فرضیاتی که در این زمینه قابل طرح است می توان به تاثیرگذاری سلاطین حامیان و سفارش دهندگان در آن دوره اشاره کرد. در این دوره بیشتر سفارش دهندگان و حامیان را پادشاه و شاهزادگان درباری تشکیل می دادند. آیا سفر این حامیان به کشورهای غربی باعث تغییر سلیقه آنها و ایجاد تمایل به سمت هنر غربی شد؟ آیا هنرمند ایرانی برای همراه شدن با تحولات اجتماعی آن دوران و با استفاده از تجربیات هنرمندان غربی تصمیم به تلفیق فرهنگ هنری غرب با فرهنگ بومی و سنتهای تصویری نقاشی ایرانی گرفت تا هنر نقاشی آن دوره را با بیانی بین المللی ارائه دهد؟

۱-۴- هدفها

آنچه در این تحقیق به آن پرداخته خواهد شد:

۱- دلایل چگونگی تغییر دیدگاه هنرمند نقاش ایرانی دوره قاجار به سوی این تلفیق گرایی.

۲- مواجهه هنرمند ایرانی با سنتهای هنری اروپایی و ترجمه آن به فرهنگ هنری ایران و ترکیب شدن آن با ذهنی اسلامی و ایرانی (که منجر به شکل گیری دیدگاه تلفیق گرایی د سنت هنلی ایران شد که از تبعات آن می توان به تلفیق فضای سه بعدی و دو بعدی در نقاشی اشاره کرد).

۳- پرداختن به چگونگی دست یابی به این دیدگاه (تلفیق گرایی) و مسائل مربوط به آن.

فصل دوم :

زمینه‌های تاریخی شکل‌گیری پیکره‌نگاری درباری

۲-۱- تحولات تاریخی، هنری دوره زند و قاجار

در اواخر دوره صفویه با حمله افغان‌ها و عزل شاه سلطان حسین دوره بی‌ثباتی ایران آغاز شد. این بی‌ثباتی نه تنها شامل زمینه‌های سیاسی می‌شد بلکه زمینه‌های فرهنگی و هنری را نیز در برمی‌گرفت. افغان‌ها بعد از عزل شاه سلطان حسین بخشهای مهمی از ایران را تحت کنترل داشتند اما نتوانسته بودند خاندان صفویه را به طور کامل از بین ببرند و همین ناتوانی باعث شد تا در سال ۱۱۳۵ هـ. ق. یکی از شاهزادگان صفوی در مازندران خود را علنا شاه طهماسب دوم بخواند. نادر که یکی از فرمانروایان هوشمند قبایل قزلباش بود در ابتدا در حمایت از این شاهزاده‌ی صفوی به پا خاست و بعد از مدتی او را عزل و فرزند کوچکش را به جای او نشانده سپس به سرکوب افغانها همت گماشت و در سال ۱۱۴۸ هجری قمری خود را شاه خواند و مشهد را به پایتختی برگزید. (ر.کن بای، ۱۳۸۲: ۱۱۹).

نادرشاه تهدیدهایی که از جانب افغان‌ها، عثمان‌ها، روس‌ها و دیگر دشمنان علیه استقلال ملی ایران وجود داشت را ناکام گذاشت. او نه تنها مرزهای ایران را از هجوم بیگانگان حفظ کرد بلکه آنها را برای مدت کوتاهی تا آسیای مرکزی و هند گسترش داد. نادرشاه ممکن است که یک نابغه نظامی و رهبری کارآمد برای مردم مصیبت زده آن دوران بوده باشد، اما مرد حکومت نبود. در دوران حکومت وی (۱۱۴۹-۶۰ ق/۱۱۱۴-۲۶ ش/۱۷۳۶-۴۷ م) موقعیت‌های اقتصادی و فرهنگی ایران از قبل هم کاهش بیشتری پیدا کرد. (Diba, ۱۹۸۷: ۱۴۷-۱۴۸)

نادر علاوه بر غنیمت‌هایی که از هند با خود آورد تعدادی صنعتگر و هنرمند هندی را نیز با خود به ایران آورد که بر نقاشی ایران بی‌تاثیر نبودند. باید خاطر نشان کرد که به دلیل لشگرکشیها و